

kuin detaljirikas, mutta samalla erittäin koherentti ja johdonmukainen esitys niistä eri tasojen kehityskuluista, jotka olennaisesti olivat vaikuttamassa uuden bipolaarisen maailmanjärjestyksen syntyyn toisen maailmansodan seurauksena ja ”Tšekkoslovakian tien” muodostumiseen.

Vaikka Larmolan analyysi varsin vakuuttavasti osoittaa-kin oikeaksi hypoteesin, että Tšekkoslovakian nelikentän kehitys vuosina 1943-48 (taulukko 65, s. 431-433) todellakin selittää kommunistihallinnon etabloitumista, kehityksen polkuriippuvuutta olisi johtopäätösosiossa voinut pohtia tarkemminkin. Ensinnäkin, jo Teheranin konferenssissa marras-joulukuussa 1943 Stalin sai periaatteellisen hyväksynnän sille, että Neuvostoliitto sodan jälkeen korvaisi Saksan Väli-Euroopan (Mitteleuropa) hegemonina. Ja toiseksi, Edvard Benesin ja Stalinin väliset keskustelut Moskovassa heti Teheranin konferenssin jälkeen, joulukuussa 1943 tulisi nähdä laajemmassa kontekstissa eli Neuvostoliiton valmistautumisena Teheranissa saavutetun etupiirin poliittis-yhteiskunnalliseen transformointiin. Muun muassa Saksan kohdalla saman tyyppistä ”Moskova-kaaderiala” koulutettiin Neuvostoliitossa jo sodan aikana. Näiden kahden tapahtuman korostetun merkityksen hyväksyminen ei kuitenkaan tarkoita Larmolan hypoteesien hylkäämistä, pikemminkin päin vastoin. Se, että nämä ulkoiset tekijät olivat ”vaihteenasetajan” roolissa, vain vahvistaa Larmolan teesin, että ”the external environment of small states is predominant [...] and they remain dependent on bigger states and consequently have less possibilities for changing independently their adaptation model.” (s. 77-78.)

Vaikka Larmolan väitöskirjaa tuskin voi pitää helppo- tai kevytlukuisena, työ paljitsee tässäkin

tapauksessa tekijänsä. Kokonaisuutena Larmolan tutkimus on paljon enemmän kuin analyysi Tšekkoslovakian tiestä; se on detaljoitu historiallinen esitys Euroopan poliittisen kartan muotoutumisesta toisen maailmansodan seurauksena, teoreettinen analyysi bi-polaarisen maailmanjärjestyksen seurauksista ja – tosin sivujuonteena – tulkinta

siitä, miksi Tšekkoslovakian tiestä ei tullut Suomen tietä. Kirjaa voi varauksetta suositella ei vain Tšekkoslovakian, vaan myös kylmän sodan historiasta kiinnostuneille. Mutta kiinnostavaa pohdittavaa kirja antaa myös niille, jotka haluavat perspektiiviä omaan ”kansalliseen kertomukseemme”.

Kimmo Elo

Kaksi reportaasia balkanin sodasta

Slavenka Drakulić: *Eivät tekisi pahaa karpäsellekään – sotarikolliset tuomiolla.* Suom. Petri Stenman. Helsinki: Like 2005. 176 s.

Wojciech Tochman: *Kuin olisit kiveä syönyt.* Suom. Tapani Kärkkäinen. Helsinki: Like 2005. 160 s.

Liken julkaisemat Slavenka Drakulićin *Eivät tekisi pahaa karpäsellekään* (2004) ja Wojciech Tochmanin *Kuin olisit kiveä syönyt* (2005) ovat kumpikin toimittajien kirjoittamia reportaasiromaaneja, joita yhdistää paitsi Balkanin sota, myös se, että niissä kuvataan pääasiassa sodan jälkeistä elämää. Ne myös tukevat hyvin toisiaan, sillä kun Drakulić pohtii sodan syttymisen syitä ja miettii voisiko meistä jokainen muuttua olosuhteiden pakosta kylmäveriseksi teloittajaksi, antaa Tochman tilaa omaistensa menettäneiden muslimien surulle. Molemmat romaanit haluavat omalta osaltaan painottaa sodan jälkeisen – niin henkisen kuin aineellisenkin – jälleenrakentamisen tärkeyttä. Veretön tulevaisuus Balkanin alueella on mahdollinen vain, jos totuus tulee julki ja väärintekijät joutuvat vastaamaan teoistaan.

Moni tulee varmasti mieltäneeksi minkälaiset ihmiset ovat kyvykkäitä Balkanin sodassa tapahtuneisiin julmuuksiin. Kro-

atiassa syntynyt ja Ruotsissa tätä nykyä asuva toimittaja Slavenka Drakulić pyrkii antamaan vastauksen tähän kysymykseen teoksessaan *Eivät tekisi pahaa karpäsellekään*. Hän piirtää henkilökuvat mm. Serbian ja Jugoslavian entisestä presidentistä Slobodan Miloševićistä, Bosnian serbitasavallan asevoimien komentajasta Ratko Mladićista ja hyväkäytöksisenä ja luotettavana tunnetusta serbinuorukaisesta Goran Jelisićista, joka tuomittiin 40 vuodeksi vankeuteen kolmentoista vangin teloituksesta. Syytettyjen lisäksi kirjassa on henkilökuvat Milan Levarista, kroatialaisesta sotaveteraanista, joka halusi tuoda julki serbisiviileille Gospićissa tehdyt julmuudet ja joka sittemmin murhattiin, sekä Miloševićin vaimosta Mirjana Mira Markovićista.

Drakulićin teoksen vahvuus on nimenomaan sen selkeässä lähtöasetelmassa. Hän esittää itselleen kysymyksen, johon pyrkii löytämään vastauksen: minkälainen ihminen on kykeneväinen Balkanin sodassa tapahtuneisiin julmuuksiin? Monet syytetty vaikuttavat olevan kyvyttömiä katumukseen. Sillekin täytyy olla selitys. Drakulić ryhtyy etsimään selityksiä syytettyjen henkilöhistoriasta, mutta paneutuu myös kollektiivishistoriallisiin taustoihin.

Drakulić on rakentanut hen-

kilokuvansa Haagin oikeudenistuntojen todistajanlausuntojen, syytettyjen omien kertomusten ja lukemiensa lehtiartikkeleiden ja elämäkertojen pohjalta. Taustalla ovat myös hänen omat kokemuksensa ja muistonsa perheestään Titon hallitsemassa Jugoslaviassa. Niin Titon palvonta kuin Drakulićin isän autoritäärisyysskin kertoo olennaisen entisen Jugoslavian alueen patriarkalisesta kulttuurista. Slavenkalla ei ollut mahdollisuutta vastustaa isäänsä aivan niin kuin monilla teloitajilla ei ollut mahdollisuutta vastustaa käskijöitään. Äidistä ei myöskään ollut puolustamaan tytärtään. Kun Drakulić ymmärtää tämän, hän ymmärtää myös sen, miksi Ratko Mladićin omaiset eivät uskaltaneet nousta perheen päätä vastaan ja kyseenalaistaa hänen masinomiaan teloituksia. Drakulić ei vihjaile, vaan antaa ymmärtää, että syytettyjen penkillä voisi istua myös hänen isänsä.

Drakulić ei voi myöskään olla vertaamatta äitinsä kylmää ja koppavaa käytöstä Biljana Plavšićin tapaan esiintyä oikeudenistunnoissa. Heidän kummankin kylmä ja etäinen käytös saivat muissa ihmisissä aikaan pelonsekäistä kunnioitusta. Biljana Plavšić oli sodan aikana Bosnian serbitasavallan kolmanneksi korkeaarvoisin virkamies. Hänet tuomittiin yhdeksitoista vuodeksi vankeuteen rikoksista ihmisyyttä vastaan. Biljana Plavšić oli, vaikka hän aluksi kielsikin syyllisyytensä, ainoa sodan johdossa toimineista syytetyistä, joka otti täyden vastuun toiminnastaan. Hän ei lopulta enää väittänyt, että "ei tiennyt" tai että "tein vain työtäni", vaan myönsi hänen ja muiden serbien rikkoneen sodan lakeja ja tapoja. Tunnustuksella oli historiallinen merkitys, sillä kukaan ei voinut enää kiistää, ettei sotarikoksia olisi tapahtunut.

Miloševićin ja hänen vaimonsa Mirjana Mira Markovićin henkilökuvat eivät tuo paljonkaan

uutta lukuisten lehtikirjoitusten antamaan kuvaan. Drakulić nimittää heidän yhteiseloaan eräänlaiseksi autistiseksi tilaksi, jossa todellisuudella ei ole mitään virkaa. He loivat oman todellisuutensa, jonka puitteissa julmuuksien masinoinen oli oikeutettua. Heidänkään kohdalla Drakulić ei tee poikkeusta, vaan kaivaa heidän taustoistaan esiin seikkoja, jotka ovat omalta osaltaan olleet vaikuttamassa tragedian syntyyn.

Miksi sotarikollisia sitten pitäisi ymmärtää? Ainakin siksi, että jokainen saisi ansionsa mukaan. Srebrenican muslimi miesten joukkoteurastukseen 16. heinäkuuta osallistunut Dražen Erdemović yritti kieltäytyä teloitukseen osallistumisesta ja oli itse joutua teloitettavien joukkoon. Niinpä hänen tuomionsa oli lopulta vain viisi vuotta. Erdemovićin henkilökuva on teoksen henkilökuvista kuitenkin kaikkein ongelmallisin. Kun muiden kohdalla Drakulić eksplikoiko kohtalaisen selkeästi, mikä on jonkun toisen kertomaa ja mikä kirjailijan itsensä päättelemää, muistuttaa Erdemovićin tarina enemmän psykologisoitua kaunokirjallisuutta. Tämä on tietysti inhimillistä: Drakulićin on helppompaa ilmaista myötätuntonsa uhrina pitämäänsä kohtaan.

Perimmäinen vastaus kysymykseen, miksi sotarikollisia pitäisi ymmärtää, on lopulta kovin yksinkertainen: jotta totuus tulisi julki. Drakulićin mukaan suurin syy sodan syttymiseen oli histori-an kirjoitukset, jotka kukin etninen ryhmä on vuosikymmen toisensa jälkeen omasta perspektiivistään väärentänyt. Tämän ei saisi antaa tapahtua uudestaan.

Kirjan epilogissa Drakulić siirtyy Scheveningenin pidätyskeskukseen, jossa sotarikoksista syytetyt serbit, kroaatit ja muslimit elävät sulassa sovussa. Kirjailijan mukaan yhteiselo muistuttaa entistä Jugoslaviaa.

Etnisten ryhmien välinen sopu on siis mahdollinen. Voivatko nuo hilpeät veikot olla ihmishirviöitä? Drakulić ei anna suoraa vastausta, mutta on varma siitä, että myös ei-rikollinen luonne on kykeneväinen julmuuksiin. "Minkä takia sota sitten käytiin?", Drakulić kysyy katsoessaan pidätyskeskuksen asukkeja. Vastaus on hänen mukaansa selvä: ei minkään.

Toinen Balkanin alueelle sijoittuva reportaasiromaani on puolalaisen toimittajan Wojciech Tochmanin *Kuin olisit kiveä syönyt*. Se eroaa Drakulićin teoksesta erityisesti tyyliinsä ja käsitelytapansa suhteen. Tochman ei pohdi eikä erittele sotaa ja sen syitä, vaan kirjaa ylös kuulemiaan musliminaisten tarinoita heidän kadonneista omaisistaan esittäen ne ajoittain jopa piinallisen väritömmästä. Tochmanin kirja on siinä mielessä taiteellisempi teos kuin Drakulićin, että se luottaa enemmän näyttämiseen ja kuvaamiseen kuin selittämiseen.

Tochmanilla on ollut kirjan kirjoittamiselle selkeä motiivi. Hän ilmaisee sen ensimmäisessä luvussa seuraavasti: "Bosnian sodasta syntyi tuhansia sähköitä, kirjoja, valokuvateoksia, dokumentti- ja draamaelokuvia. Mutta kun sota loppui (tai kuten jotkut arvelivat: keskeyttiin hetkeksi), toimittajat pakkasivat kameransa ja lähtivät kiireen vilkkaa toisiin sotiin." (Tochman s. 8.) Niinpä Tochman antaa äitien kertomuksien puhua puolestaan. Ilmapiiri on siinä mielessä lohduton, että harva äideistä kuvittelee löytävänsä omaisiaan elävänä. Äidit kertovat kuinka he katosivat tai kuinka heidät teloitettiin, jos heillä siitä tietoa on. Onnellisimmassa asemassa ovat lopulta ne, jotka voivat siunata rakkaidensa jäämökset haudan lepoon.

Vaikka teoksen olennaisinta antia ovat sodassa omaisiaan menettäneiden äitien kertomukset, tarjoaa se myös jonkinlaisen ku-

van arkeologi Ewa Klonowskista ja hänen työstään. Klonowskin tehtävänä on avata joukkohautoja ja auttaa uhrien tunnistamisessa. Jotkut joukkohaudat on siirretty, koska serbialaisilla sotilailla oli syytä epäillä, että Yhdysvallat oli saanut tietää niiden sijainnista satelliittien välityksellä. Tämä hankaloittaa tunnistamista, sillä luut ovat sekoittuneet haudoissa. Jos uhreilla on vaatteet päällä ja korut jäljellä, tunnistaminen on paikallisten avulla helppoa. Jos uhri on pelkkä luuranko, alkaa varsinainen tutkijan työ. Luiden kantajien sukupuoli on pääteltävissä heti. Kun Klonowski on saanut yhden luurangon kutakuinkin koottua, hän haluaa tietää omaisilta kadoksissa olevan perheenjäsenen mahdollisesta ontumisesta, lonkkaleikkauksista jne. Jopa etnisen taustan päättelyminen on mahdollista. Esim. japanilaisen tapa istua lotus-asennossa jättää lonkkiin jälkensä. Myös muslimit ovat tunnistettavissa, sillä rukous-asennon rasitus saattaa näkyä polvilumpioissa. Jos tuntomerkit täsmäävät omaisten kuvauksiin, tehdään DNA-koe.

Tochmanin tavoitteena ei ole luoda syviä henkilökuvia, vaan muistuttaa, että sodan päätyttyä alkaa sekä henkinen että fyysinen jälleenrakentaminen. Henkinen jälleenrakentaminen, jonka lähtökohtana on surutyön aloittaminen, on kuitenkin mahdotonta, jos ei voi olla varma omaistensa kohtalosta.

Yksi tärkeä henkilö paikallisista on Äiti Mejra, joka toimii omaisten henkisenä tukena ruumiiden tunnistuksessa. Kirjan viimeisessä luvussa hän kokee vapautuksen. Hänen lastensa ruumiit on löydetty ja tunnistettu. On hautajaisten aika. Vapautus tuo mukanaan helpotuksen, mutta myös kipeitä muistoja. Suurin haaste on anteeksi antaminen. Se on mahdollista vain, jos julmuuksiin syylistyneet saavat rangaistuksen teoistaan.

Kaikesta huolimatta kirjan viimeiset sanat tarjoavat lohdun. Ewa Klonowski saa puhelun autoonsa. Se on Äiti Mejra. On

parempi olla, hän sanoo Ewalle ja kehottaa tätä ajamaan varovasti.

Janne Elovirta

Baltian vähemmistöistä tuplana

Kari Alenius: *Ajan ihanteiden ja historian rasitteiden ristipaineissa: Viron etniset suhteet vuosina 1918-1925.* Studia Historica Septentrionalia 41. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, 2003.

John Hiden: *Defender of Minorities. Paul Schiemann, 1876-1944.* London: Hurst & Company, 2004.

Sekä John Hidenin että Kari Aleniuksen teokset käsittelevät Baltian maiden vähemmistöjä sotienvälisellä kaudella. Hiden keskittyy Latvian ja Alenius Viroon, mutta kohdemaat eivät ole merkittävimpiä eroja teosten välillä. Eroista huolimatta on paikallaan esitellä niitä yhdessä.

Britti John Hiden on kirjoittanut elämäkerran latviansaksalaisesta Paul Schiemannista, jonka historiankirjoitus on unohtanut eri syistä: häntä on ollut vaikea sovittaa vallinneisiin kansallisiin tai poliittisiin viitekehyksiin. Kuitenkin Schiemann oli ohittamaton hahmo itsenäistyneessä Latviassa luotsatessaan saksalaisvähemmistön uuden valtion taakse ja ylläpitämällä koko latvialaisessa politiikassa liberaalia suuntausta kummankin ääri laidan pyrkimyksiä vastaan. Liberalismi oli Schiemannille epädogmaattista, nykyisyyteen pohjautuvaa ajattelua ja yksilön kehitystä salliva valtiomuoto. Schiemannin oma puolue (German Balt Democratic Party) oli pieni, mutta hän johti myös saksalaispuolueiden yhteenliittymää (Committee of German Balt Parties). Lamaajan kiihkeinä vuosina hänestä kaavailtiin jopa Latvian pää-

ministeriä. Sairastuttuaan hän joutui vetäytymään politiikasta ja Ulmaniksen autoritaarisen hallinnon alettua hän jäi maanpakoon Itävaltaan ja palasi Anschlussin jälkeen Riikaan vuonna 1938. Tähän mennessä Schiemann oli jo merkitty vaaralliseksi natsien tiedusteluraporteissa. Periaatteidensa mukaisesti Schiemann kieltäytyi noudattamasta muiden baltiansaksalaisten vastaisesti Hitlerin käskyä ”palata kotiin” syksyllä 1939: hänen kotinsa oli Latvia. Sekä kommunistien että natsien vallan aikana Schiemann oli enemmän tai vähemmän kotiarestissa, mutta onnistui piilotamaan asunossaan juutalaistytötä, joka kirjoitti Schiemannin sanelemia muistelmia, jotka ovat Hidenin eräs lähde.

Schiemannin elämässä oli tapahtumia kerrakseen; lisäksi hän oli maailmansodan aikana Venäjän armeijan upseeri. Niinpä aineksia elämäkertaan löytyy kuin itsestään, mutta Hiden on myös kirjoittanut teoksensa esimerkillisellä tavalla. Schiemann on päähenkilö, joka esiintyy miltei joka sivulla. Hänen mielipiteensä myös muuttuvat, eikä Hiden piirrä häntä profectana. Kuva kuitenkin vain tarkentuu häneen, ja Hiden kartoittaa myös taustaa ja toimintaympäristöä. Niinpä kirjasta sukeutuu myös sotienvälisen vähemmistöliikkeen tarina. Schiemann oli alusta alkaen vahvasti mukana sekä Verband der Deutschen Minderheiten -yhdistyksessä että Kansallisuuskien kongressissa, joilla oli vaikutusta ja jäseniä ympäri Eurooppaa. Vaikka Euroopan 36 miljoonasta vähemmistökansalaisesta 9 mil-